

Claudia S. Popescu

Tema *limes*-ului dacic în izvoare literare

Una dintre problemele inutil complicate în exegeza istoriografică de la noi este cea a datării *limes*-urilor din Dacia, cu precădere a celui din Câmpia Tisei¹. Problema datării acestor sisteme de amenajări strategice este, metodologic vorbind, un element-cheie al analizei și evaluării globale a *limes*-urilor, el fiind strâns legat de identificarea autorilor și obiectivelor acestor amenajări, iar prin recurență de clarificarea unor aspecte majore ale transformărilor instituționale din ariile demo-teritoriale adiacente. Caracterul de complicație inutilă pe care-l incriminăm cea mai mare parte (în sens pur cantitativ) a opțiunilor de interpretare – nu și de cercetare efectivă, de teren – a temei *limes*-urilor pune sub semnul întrebării faptul că acestea au fost realizate în epoca romană clasică, din dispoziția autorităților imperiale și cu mijloacele (tehnologice, logistice ș.a.m.d.) aflate la îndemâna acestora, în pofida faptului că acest autorat este explicit și repetat afirmat de izvoarele literare din epocă.

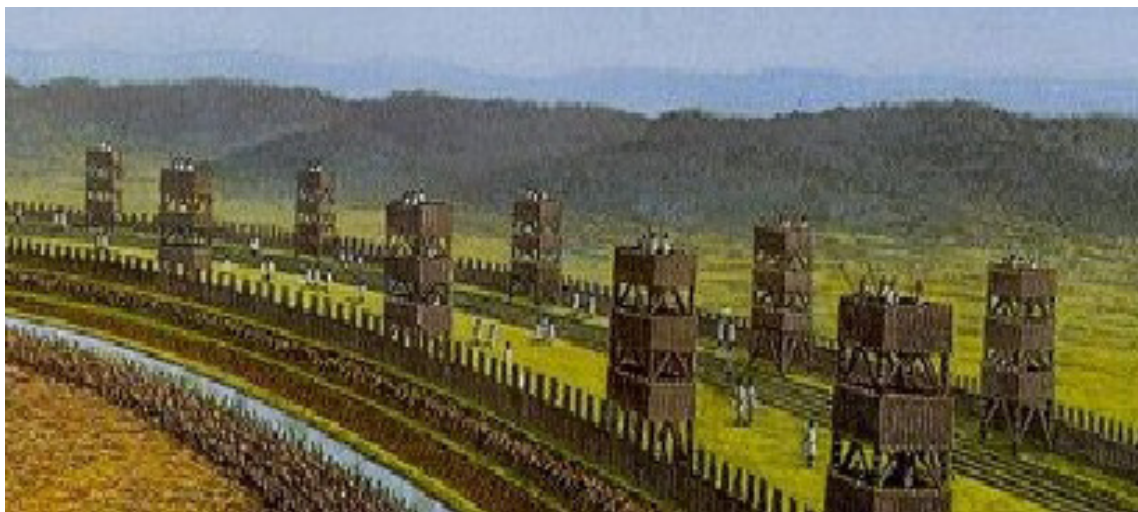
Nu s-a procedat până acum, din păcate, la realizarea unui inventar general al surselor literare privitoare la acest subiect. În perspectiva unui astfel de demers și în completarea unor piese semnalate deja de colegii din Centrul "Lucus"², ne îngăduim să mai semnalăm două mărturii de epocă. Cea dintâi îi aparține unuia dintre autorii prezumați ai corpusului *Historia Augusta*, Aelius Spartianus, căruia îi este atribuită biografia împăratului Hadrian. Acesta consemnează: "În regiunile în care barbarii nu sunt ținuți în loc de râuri, sunt opriți, din timpul lui Hadrian, de mari obstacole de pământ, întărite cu palisade"³.

Formularea este prea explicită pentru a lăsa loc de dubii cu privire la faptul că vizează explicit sistemul de limesuri cu care s-a înconjurat Imperiul Roman, după asumarea deciziei politice de a renunța la rezolvarea problemelor de vecinătate prin expansiune teritorială. Fără dubii este și momentul precis al lansării acestei mari operațiuni logistice: decizia de stopare a expansiunii teritoriale i-a aparținut împăratului Hadrian, prin urmare nu are de ce să ne surprindă că același suveran a dispus și fortificarea frontierelor. În subsidiar, acest pasaj ne mai certifică un aspect important: faptul că sistemul de *limes*-uri

1. Problematika a mai fost abordată de revista noastră în articolele "Marginalii la problema limes-ului vest-dacic" (Laurențiu Nistorescu, ACL 1B/2013), "Care erau, de fapt, granițele nord-dunărene ale Imperiului Roman?" (Constantin Elen, ACL 3A/2015) și, respectiv, "Contribuții la identificarea etno-politică a limiganților lui Ammianus" (Laurențiu Nistorescu, ACL 3A/2015), în conexiune cu care este formulată și intervenția de față.

2. Elemente de referință explicită sau implicită la temă au fost deja identificate în *Tabula Peutingeriana* și *Notitia Dignitatum*, precum și la Dio Cassius, *Istorie Romană* 72, 3, 3: Ammianus Marcellinus, *Istorie Romană* 31, 3, 5 (în plus față de amplele episoade consacrate limiganților); Priscus Panites, *Ambasadele* 3; Iordanes, *Getica* 12; Teophilact Simocata, *Istorie Bizantină* 8, 2-3 ș.a.m.d.

3. Spartianus, *Historia Augusta, Hadrian* 12, 6

era unitar (aspect insistent pus în evidență de cercetările arheologice), ceea ce – în cazul particular al frontierelor Daciei Augusti – ne pune în fața unei alternative cu răspuns unic: fie acceptăm că întregul ansamblu de *limes*-uri de aici are aceeași origine⁴, fie trebuie să oferim o explicație consistentă pentru o prezumată excepție⁵.

Această lectură, singura posibilă de altfel, este validată și de descoperirile arheologice, cele sistematice⁶ punând în evidență, deloc surprinzător, materiale (dar și tehnici) specifice secolului II. Analogiile sunt, de asemenea, puternic argumentative: profilul și tehnicile de lucru identificate la Covăsânț, bunăoară, au fost puse în evidență și în zona castrelor de la Zwammendam și Coelbren, pe un segment de *limes* atribuit lui Antoninus Pius, fiul adoptiv și succesorul imediat la tron al lui Hadrian.

Readucem în atenție și observația că un *limes* roman nu se rezumă la valurile și șanțurile de pământ, cu amenajările lor auxiliare (palisade, turnuri de observație ș.a.), acestea având, de altfel, o valoare defensivă foarte redusă⁷ (ele nu puteau face față unor invazii generalizate); de o importantă semnificativ mai însemnată erau drumurile protejate de valuri, fortificații de sprijin din vecinătate și așezările permanente asociate acestora

4. Desigur, aceasta nu exclude posibilitatea unor intervenții ulterioare (chiar radicale, dacă avem în vedere faptul că, cel puțin în regiunea mlăștinoasă a Câmpiei Tisei, impactul factorilor de mediu va fi fost semnificativ mai distructiv decât orice "efect secundar" al bulversărilor politico-militare).

5. Subscriem fără rezerve la observația colegului Constantin Elen (Elen 2015) că aliniamentul care străbate mediana Munților Apuseni NU este un *limes*, ci o arteră interioară a provinciei Dacia Augusti (nu mai puțin strategică, fie și dacă luăm în calcul faptul că asigură legătura rapidă a capitalei provinciale cu cel mai nordic avanpost militar, de la Porolissum), precum și la opinia tot mai acceptată că *limes*-ul uneia dintre cele mai expuse provincii nu putea fi trasat printr-o regiune aflată în imediata vecinătate a unuia dintre cele mai importante zăcăminte aurifere ale Imperiului (cel de la Alburnus Maior-Ampelum), care, în plus, nu oferea nici cele mai mărunte facilități de supraveghere în timp real a *Barbaricum*-ului.

6. Cele mai importante investigații au fost efectuate de arheologii timișoreni în perioada 1999-2001, în zona centurii rutiere a Timișoarei, fiind descrise în volumul "Săpăturile arheologice preventive de la Dumbrăvița" (Florin Drașovean et alii, Ed. Walpress, Timișoara 2004). Foarte valoroase s-au dovedit și cercetările efectuate în zona Covăsânț, în anul 1966, de echipa Horendt-Dorner-Boroneanț.

7. Valoarea tactică era însă deloc neglijabilă, la aceasta adăugându-se și o importantă utilitate comercial-administrativă, întrucât permitea (este adevărat, pe timp de pace) un bun control al mișcărilor de oameni și de mărfuri, implicit și o taxare vamală eficientă.

– or, în cazul *limes*-ului vest-dacic, și acestea sunt fără dubii databile în același orizont cronologic. Nu vom insista acum pe acest aspect, obiectivul intervenției noastre fiind doar tangent.

Un alt fragment literar de epocă romană pe care dorim să-l aducem în discuție este indirect legată de tema *limes*-ului, dar vizează explicit implicațiile politico-instituționale ale acestuia. Un autor rămas anonim, a cărui mărturie scrisă a fost păstrată în corpusul *Panegyrici latini*, afirmă, cu referire directă la împăratul Constantius, unul dintre fiii și succesorii lui Constantin cel Mare: ”Căci de vreme ce părții au fost alungați dincolo de Tigr, **provincia Dacia restabilită** (subl. ns.), iar hotarele Germaniei și Rhaetiei împinse până la izvoarele Dunării...”⁸. Analizat izolat (o practică, din nefericire, excesiv de răspândită în exegeza noastră), textul a putut părea multor comentatori o simplă înflorire retorică a unui autor de curte; opinia a fost, de altfel, împărtășită chiar și de autorii FHDR⁹, care consemnează într-o notă de subsol (33): ”Nu se poate ști exact dacă este vorba despre Dacia Ripensis sau de una din exagerările atât de frecvente la panegirici”.

Dacă nu ne putem alinia acestei opinii este pentru că dispunem – și, metodologic, nu avem voie să ignorăm – de un izvor extrem de detaliat al intervenției aceluiași împărat Constantius în regiunea Dunării mijlocii și a *limes*-ului Tisei (adică, explicit, la locul faptei): notoria ”Istorie romană” a lui Ammianus Marcellinus. *Limes*-ul este pe larg invocat de Ammianus prin populațiile și instituțiile politico-militare asociate acestuia, desemnate plastic drept *limes gentes/limigantes*. Că panegiricul care vorbea despre o **Dacia restituta** la nordul Dunării nu exagera cu nimic, ne putem convinge foarte ușor, readucând în atenție informațiile lui Ammianus despre modul în care limiganții picensi – despre care, *nota bene!*, suntem informați că sunt latinofoeni și că locuiesc în castre romane în munții din apropiere¹⁰ – confrunțați cu înfrângerea vecinilor și aliaților lor amicensi¹¹, au decis să nu opună rezistență armatei lui Constantius și au recunoscut din nou autoritatea completă a Imperiului Roman.

Importanța mărturiei lăsate de panegiricul lui Constantius este mult mai mare decât poate părea la o lectură grăbită. Termenul folosit este **restituta**, diferențiind net statutul Daciei nord-dunărene de cel al provinciilor de la granița cu Imperiul Parthiei sau cu Barbaricum-ul germanic: nu avem, în cazul Daciei, de-a face nici cu alungarea unui invadator¹², nici cu avansarea tactică a unei linii de frontieră, nici cu o cucerire și nici

8. *Panegyrici latini* IV (8), 3,3, cf. FHDR II, pg. 80-81

9. FHDR: *Fontes Historiae Daco-Romanae* (volumul II, citat aici: Mihăescu et alii, Ed. Academiei RSR, București 1970)

10. Din apropiere de Dunăre, reperul geografic utilizat de autor, implicit și de Pincum, oficiul imperial prin care erau gestionate relațiile cu această populație daco-romană și de la care și-au atras eticheta de picensi, pentru a nu fi confundați cu locuitorii Daciilor sud-dunărene (Ripensis și Mediteranea). Referințele din textul lui Ammianus: *Istorie Romană* 17, 13

11. Subscriem la asocierea acestei populații dacice, încă superficial romanizată, cu localitatea Micia, de care erau legați prin drumul comercial de pe valea Mureșului (și nu cu așezarea Acumincum de pe malul drept al Dunării mijlocii, așa cum afirmă alți comentatori, care nu explică de ce nu s-a folosit derivatul terminologic *acumicensi*). Faptul că relațiile cu o populație foederată erau gestionate printr-un oficiu aflat pe teritoriul altor foederati nu este un caz singular în relațiile Imperiului cu vecinătatea, oferind, pe de altă parte, o sugestie suplimentară a gradului de control pe care autoritățile imperiale îl exercitau în Dacia nord-dunăreană chiar și după așa-zisa ”retragere aureliană”.

12. Dacă panegiricul s-ar fi referit la una dintre Daciile sud-dunărene (care, în epoca constantiniană, nu s-au

cu înfrângerea unei insurecții, ci o reînstituirea unei stări precedente. Aceasta înseamnă, mai direct spus, că autoritatea imperială continua să considere teritoriul Daciei Augusti ca fiind o posesiune care-i aparține de drept și pe care a redobândit-o. De altfel, știm că, printre numeroasele titluri pe care fiul lui Constantin cel Mare și le-a asumat, nu s-a numărat și cel de *Limiganticus*¹³.

aflat niciodată în situația de a fi destructurate instituțional, deși au suportat unele invazii episodice), ar fi folosit termenul *alungare/redacto*, pe care-l utilizează în aceeași frază în relație cu parții.

13. Așa cum a demonstrat colegul Laurențiu Nistorescu (în *Raporturile dintre populațiile de frontieră și instituțiile Imperiului Roman. Cazul limiganților*, "Quaestiones Romanicae" nr. II/2, pg. 839-847, Ed. Jate Press/Universitatea de Vest, Timișoara/Szeged 2013), termenul *limigant* acoperea, în epoca constantiniană, un grad de asociere la Imperiu superior celui de *foederat*, instituția fiind reglementată în strânsă relație cu cea internă, de *limitaneu*.